

דף שבועי

פרשת בשלח, תשפ"ה, מספר 1605

ההיגד "ה' איש מלחמה" וגלגוליו משה בר- אשר

קושי זה מובע בפירוש בדרשה במכילתא דרבי ישמעאל, וזה לשונה: "'ה' איש מלחמה ה' שמו' אי אפשר לומר כן [...] וכן הוא אומר 'פ' א-ל אֲנֹכִי וְלֹא אִישׁ' (הושע יא:ט). על כן, בכל הדורות שנגעו בפסוקית משירת הים עקפו את הביטוי "איש מלחמה" או "איש מלחמות" ככינוי לא-ל. הדבר ניכר כבר במקרא עצמו, ואחר כך גם בספרות חז"ל ובמטבע של ברכה. וכן הוא גם בכל התרגומים.

אפתח בתרגומים הארמיים. הם מציעים שתי חלופות במקום השם איש. אף לא אחד מהם מתרגם את המילה "איש" במילה "גבר" או "אֲנֹשׁ", אלא במילים אחרות. בעניין הזה נבדל אונקלוס מהתרגומים האחרים לא רק בבחירת מילת התרגום לשם "איש", אלא בדרך התרגום של השם "מלחמה" המשמש סומך בצירוף.

זהו תרגומו של אונקלוס: "'ה' מרי נצחן קרבא (= ה' בעל ניצחון מלחמה)". יש עוד שני מופעים בתורה שבהם תרגם אונקלוס את "איש" במילה "מרי" כמו בשירת הים: הצירוף "אֲנֹשִׁי מְקַנְהָ" (בר' מו:לב, לד) תורגם "מרי גתי". ברור לחלוטין שהוראתו העיקרית של השם "מרי" באונקלוס היא "בְּעַל" / "בְּעָלִים", או "אֲדוֹן". כך עולה מהרוב המכריע של הופעותיו של השם "מרי" בתרגום הזה. מתוך 18 מופעים של שם זה באונקלוס, ב-12 מהם הוא תרגום של "בְּעַל" או "בְּעָלִים", כגון: בְּעַל הבור / מְרִיָה דגובא (שמ' כא:לד); בְּעַל הבית / מְרִיָה דביתא (שם כב:ז); בְּעַל החלומות / מְרִי חלמיא (בר' לז:יט); בְּעָלֵי / מְרִיָה (שם פס' טט). במקום אחד השם "מרי" בלשון יחיד מתרגם את צורת הרבים של השם אֲדוֹן: וְאֲדוֹנֵי האדונים / וּמְרֵי מלכין (דב' י:ז).

תרגום א"י כ"י נאופיטי: גיברא עבד קרביא (= הגיבור עושה מלחמות); התרגום הא"י מהגניזה (מהדורת קליין): י"י [גי]ברא הוא דעבד לכוון סדרי נצחני קרביכון (= ה' הגיבור הוא העושה לכם מערכות ניצחונות מלחמותיכם). גם תרגום הקטעים הא"י (מהדורת קליין) מביא נוסח דומה: י"י גיברא דהוא עביד לכוון סדרי קרבא נצחני קרביכון (= ה' גיבור שהוא עושה לכם מערכות מלחמה ניצחונות מלחמותיכם). ומעין זה מצאנו בתרגום המיוחס ליונתן (מהדורת רידר): ה' גיברא עביד קרבינן (= ה' גיבור עושה מלחמותינו).

הפשיטתא: מְרִיא גַנְבְּרָא (קרי גַבְּרָא) וְקַרְבַּתְנָא (= הא-ל גיבור ולוחם). התרגום לשם "איש" זהה לתרגום של ארבעת התרגומים היהודיים מא"י. יש ביניהם

יש במקרא כולו כינוי ייחודי לבורא, שהוא גם כינוי יחידאי המופיע רק פעם אחת ויחידה בשירת הים. במשך דורות רבים אחר שירת הים, החל במקרא עצמו וכלה בספרות חז"ל לחטיבותיה, יש הבעת עמדה כלפי האמירה שהכינוי הזה מופיע בה. הבעת העמדה ניכרת הן מצד הבנת האמירה, הן מצד השימוש החוזר שנעשה בה. בעיון הזה אני מבקש להתחקות על כמה מגלגולי האמירה הזאת ולדון בהם.

מובן מאילוי שעיקר העיון הזה בכינוי שבו הוכתר הא-ל יש בו גם היבטים לשוניים הנוגעים למילה אחת וגם היבטים חוץ לשוניים הקשורים בענייני אמונות ודעות. עניינים אלו הם המכוונים את ההתייחסות לכינוי הזה מצד בני דורות מאוחרים, התייחסות המוצאת את ביטוייה גם בכתיבה העברית במקרא עצמו וגם חוצה לו במכילתא דרבי ישמעאל ובמטבע של ברכה, וגם בידי מפרשיו הראשונים של המקרא, הלא המה התרגומים למקרא.

שירת הים (שמ' טו:א-טו) רצופה מילים וביטויים נדירים ביותר, ויש מהם שלא נזכרו אפילו פעם נוספת במקרא. אני מתכוון לצירוף "איש מלחמה" כתואר לא-ל, בפסוקית "ה' איש מלחמה" (שם ג). פסוקית זו נזדמנה פעם אחת ויחידה בכל השירה המקראית כולה. בכל המופעים האחרים, הלא מעטים, שהצירוף "איש מלחמה" נקרה במקרא הוא מכוון לאדם ורק לאדם. למשל, כך מתואר דוד: "יִדְעַ נְגַן וְגִבּוֹר חֵיל וְאִישׁ מְלַחְמָה" (שמ"א טז:יח). ביטוי זה מצוי גם ברבים, כגון: "עַד תֵּם כָּל הַדּוֹר אֲנֹשֵׁי הַמְּלַחְמָה" (דב' ב:ד), ומצוי גם הצירוף שצורת הנסמך שלו ברבים: "איש מלחמות". למשל, כך הוא במשפט שרוד אומר: "והא-להים אמר לי [...] כי איש מלחמות אתה" (דה"א כח:ג).

כאשר הנביא ישעיהו מדבר על הופעתו של ה' כמי שנלחם באויביו, הוא נדרש לאחד הביטויים הנזכרים, אבל הוא מציע אותו כדימוי ולא כאמירה המזהה את ה' בתואר הזה: "ה' כְּגִבּוֹר יצא, כְּאִישׁ מְלַחְמָה יעיר קנאה" (יש' מב:ג). הנביא אינו מכנה את ה' "איש מלחמה" או "איש מלחמות", אלא "כאיש מלחמות", כמו שמובא הדימוי הראשון – "כגבור". רואים אפוא שכינויו של ה' "איש מלחמה" נמצא בשירת הים בלבד. בדורות מאוחרים היה קושי לקרוא לה' בשם איש.

* משה בר-אשר הוא פרופ' אמריטוס של האוניברסיטה העברית, והיה נשיא האקדמיה ללשון העברית בשנים תשנ"ג–תשפ"ב.

העיון הזה מוקדש לזכרם המבורך של חבריי למחזור א בשיבת הדרום ברחובות (בישיבה התיכונית ובית המדרש למורים) שהלכו לעולמם: אריה ארד (ארדינסט), מתי (מתתיהו) דגן, יצחק הקלמן, יוסף יוחימק, מנחם ינובסקי, יוחנן לוי ויהושע שמש מנוחתם כבוד.

1 כאן ולהלן תרגמתי את "גיברא" בצורה לא מיועדת ("גיבור") בגלל האפשרות הסבירה שיש כאן השפעה של התלמוד הבבלי על לשון התרגום הזה. גם בפשיטתא הלהן תרגמתי "גיבור" בלא ה"א הידיעה.

בצורות הרבים שלהן: עושה חדשות, זרע צדקות. ברור אפוא שמדובר בשני ביטויים שנלקחו מהמקרא בשינוי קל בלבד.

חמשת הצירופים האחרים נבנו כולם ממילים הנמצאות במקרא, שצורפו יחד כדי להביע תארים חדשים לבורא בצירופים בני שתי מילים: פועל גבורות, בעל מלחמות, מצמיח ישועות, בורא רפואות, אדון הנפלאות. הגם שהצירופים הללו אינם מצויים בצורתם במקרא, שני הרכיבים של כל אחד מהם מצויים שם, לפיכך הדבר מצדיק את הקביעה שלשונם היא עברית מקראית.

כיוון שמחבר הקטע בברכה הנזכרת נטל משירת הים את הביטוי "נורא תהלות", ובין שאר הכינויים של ה' הוא הגדיר אותו כמי שעושה מלחמות, יש לשאול מדוע לא נטל משם גם את הצירוף איש מלחמה ועשה אותו 'איש מלחמות', כמו שעשה בשני הצירופים עשה חדשה, זרע צדקה < עושה חדשות זרע צדקות? והלא מחבר הקטע אף לא היה צריך להמציא את הביטוי איש מלחמות, שכן הצירוף הזה כבר מצוי במקרא כפי שראינו. נראה שהוא נקט במקומו את הצירוף 'בעל מלחמות', כי גם הוא ראה להמיר את השם "איש" בשם "בעל", כמו שעשה אונקלוס.

כללו של הדבר, המילה "איש" בפסוקית "ה' איש מלחמה" נתגלגלה בדרכים שונות. בעל המזמור בתהלים נוקט את השם "גבור", וכך עולה מרוב התרגומים; הם נוקטים את השם המקביל לשם העברי גבור: גיבור (תרגום א"י כ"י נאופיסי, התרגום הא"י מהגניזה, תרגום הקטעים והמיוחס ליונתן), גנברא (הפשיטתא), ומעין זה נמצא אצל אחרים: כגבור (דורשי הדרשות במכילתא).

לעומת זאת, אונקלוס נקט את השם "מר", שהוא המקבילה המדויקת של השם העברי "איש" בהוראה של 'בעל' / 'בעלים'. כך נהג גם בעל הברכה: 'בעל מלחמות'. הצד השווה לכולם, שאף לא מקור אחד קיים את הפסוקית בשירת הים כצורתה, ואף לא תרגום אחד הציע תרגום לשם "איש" בהוראתו הביססית (גבר, אָנְשׁ).

ככל הנראה, מדובר ברקע משותף ובסיבה אחת שהביאה את הנוסח שבמקרא (בעל המזמור בתהלים), את דרשות המכילתא, את התרגומים ואת בעל הברכה להחליף את הצירוף "איש מלחמה" בצירופים אחרים. בשירת הים אפשר היה לנקוט אנתרופומורפיזם, כלומר להאניש את האל ולכנותו "איש מלחמה". אך בתקופות מאוחרות התפתחה תפיסה חדשה – אין לדבר על האל כשם שמדברים על בני אדם, כפי שראה הדרשן לומר במכילתא: "'ה' איש מלחמה" – אי אפשר לומר כן [...] 'כי אל אֵנְכִי וְלֹא אִישׁ'. מן הטעם הזה אין עוד מקום לכנות את האל בשם 'איש'. המקרא עצמו סיפק חלופה "ה' איש מלחמה", בעל הברכה ואונקלוס הציעו פתרון אחר.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הבדל קל בדרכי ההגייה של המילה המתרגמת. לעומת זאת, בתרגום הסומך "מלחמה" שינתה הפשיטתא את מלחמה (קרבא) ללוּחַם (קרבִּתְנָא).

מעין כדבר הזה מצאנו במסכתא דשירה במכילתא דרבי ישמעאל פרשה ד. יש שם דרשות שבהן השם "איש" הוחלף בשם כגבור. ליתר דיוק המילה הזאת, מובאת כדיומי - כגבור:

"ה' איש מלחמה ה' שמו" [...] נגלה עליהם כגבור² חגור חרב, שנאמר "חגור חרבך" וגו' (תה' מה:ד). "ה' איש מלחמה" למה נאמר, לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמות, שנאמר "ה' איש מלחמה".

בהחלטה לעקוף את הביטוי בשירת הים ולהחליף אותו בלשון אחרת, הקדים את התרגומים ואת הדרשות במכילתא בעל אחד ממזמורי תהלים: "ה' עזוז וגבור, ה' גבור מלחמה" (כד:ח). בעל המזמור הזה הכיר בוודאי את הפסוקית "ה' איש מלחמה", אבל נמנע מלהשתמש במילה "איש", ונקט במקומה את השם גבור.

כן מצאנו שהתבקש השימוש בכינוי דומה לה' במטבע של ברכה. כידוע, הברכות הראשונות התחברו כבר בתקופת התנאים בידי חכמי יבנה בסוף המאה הראשונה לספירה, בדור שלאחר חורבן הבית השני. הברכות שלפני קריאת שמע ושלאחריה בתפילות שחרית וערבית כבר נזכרו במשנה: "בשחה מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב שתים לפניה ושתים לאחריה" (משנה ברכות א, ד). כלומר, עיקרון של הברכות האלה כבר נתחבר בימי התנאים.

בקטע החותם את "ברכת היוצר", שהיא הברכה הראשונה משתי הברכות הנאמרות לפני קריאת שמע בשחרית, הבורא מכונה בשמונה תארים שכל אחד מהם בנוי מצירוף בן שתי מילים: פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות, זרע צדקות, מצמיח ישועות. בורא רפואות, נורא תהלות, אדון הנפלאות.³ הנוסח הזה מקוים בכל מנהגי התפילה המהלכים גם בדורות האחרונים. השלישי בצירופים שבהם מכונה האל הוא "בעל מלחמות".

כלל ידוע במטבע של ברכות שהחכמים שחיברו אותן לקחו מילים או צירופים מלשון המקרא, ובהם הם ניסחו את לשון הברכות. בדרך שיטתית ובקביעות הם נמנעו מלהשתמש בברכות במילים שאולות מלשונות אחרות, כפי שהראיתי בדיון מיוחד שהקדשתי לנושא הזה.⁴ במחקר נוסף שהקדשתי לנושא, הראיתי, כי אף השימוש במילים ובדקדוק מלשון חכמים מצומצם הוא ביותר במטבע של ברכות.⁵

אתמקד עכשיו בקטע שהבאתי לעיל מברכת היוצר, שבו מצוי הצירוף "בעל מלחמות". גם מי שחיבר את הקטע בן שמונה הצירופים בנה אותו ממילים ומצירופים שנלקחו מהמקרא. ברור לחלוטין שהצירופים עושה חדשות, זרע צדקות, נורא תהלות נשאלו מהמקרא כצורתם או בשינוי קל שהוכנס בהם. מחבר הקטע מצא מן המוכן את 'נורא תהלות' בשירת הים: "נורא תהלת עשה פלא" (שמ' טו:יא), ומשם הוא נטל אותו ושילב אותו כאחד משמונת התארים.

גם את שני הביטויים האחרים נטל מפסוקי מקרא בשינוי קל; במקור צורת הנסמך שלהם מופיעה ביחיד: "הנני עשה חדשה עתה תצמח" (יש' מג:ט), "זרע צדקה שָׁכַר אֲמַת" (מש' יא:יח). מאחר שמחבר הקטע הזה בברכה נקט צורות רבים כרכיב השני בכל שמונת הביטויים, הוא החליף את המילים חֲדָשָׁה וצְדָקָה

2 אולי כגבור (ולא גבור) בא בהשפעת הפסוק מספר ישעיהו (מב:ג) הנזכר לעיל.

3 בסדר רב עמרם: "נפלאות" בלא ה' הידיעה, כמו בכל הצירופים האחרים.

4 ראו ספרי לשוננו רנה, ירושלים תשע"ו, פרק א.

5 ראו שם, פרק ב.